

A MAGYARORSZÁGI ARISZTOKRÁCIA NEVELTETÉSÉNEK VIZSGÁLATA A 19. SZ. ELSŐ FELÉBEN A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Virág Irén

Eszterházy Károly Főiskola, Német Nyelv és Irodalom Tanszék

A XIX. század kezdetén a felvilágosodás eszméinek továbbélése figyelhető meg Magyarországon. Igen széles körű olvasóközönség ismerte a francia felvilágosodás íróit, még olvasottabbak voltak azonban a német felvilágosodás szerzői, amit a német nyelvismeret korabeli elterjedése is lehetővé tett. Népszerűek voltak *Locke*, *Rousseau*, *Pestalozzi* és *Herder* nevelési eszméi, azonban a filantrópizmus (*Basedow*, *Campe*, *Trapp*, *Salzmann*) és a neohumanizmus tanításai is fellelhetők. A német irodalmi és filozófiai hatás főként az 1795–1825 közötti időszakot jellemezte. A század azonban a felvilágosult abszolutista uralkodók után a polgárosodás szellemét is elhozta Magyarországra. 1825 után egyre erőteljesebben jelentkeztek a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség kérdései. A reformországgyűléseken a köznevelés mellett a magyar nyelv ügye is rendszeresen napirendre került. A korszak számos területen sikereket mondhatott magáénak: létrejött az óvodai mozgalom és a népiskolára vonatkozó új szabályzat, kezdetét vette az intézményes tanítóképzés, magasabb szintre emelkedett a szakképzés, fejlődésnek indult a nőnevelés, kialakultak az első magyar leánynevelő intézetek. A reformkorra tehető az első pedagógiai jellegű lapok megjelenése¹, a magyar pedagógiai irodalom kibontakozása, valamint a publicisztika jellegű pedagógiai cikkek és tanulmányok tematikai gazdagodása is. A fejlődő publicisztikai irodalom fontos részét képezték a nőneveléssel foglalkozó írások. A haladó művelődéspolitikusok, és a nevelés ügyének képviselői között igen szép számban képviseltette magát a főúri réteg.

Kutatásunk célja a magyarországi arisztokrácia mint társadalmi elit neveltetésének és műveltségének vizsgálata tágabb értelemben a XIX. század első felében, szűkebb értelemben a reformkorban a források tükrében (ti. a felvilágosodás korának pedagógiai eszméit igen gazdag szakirodalom mutatja be). A történeti kutatás során dokumentumok – naplók, memoárok, pedagógiai művek, sajtó (*Uránia*, *Hazai Tudósítások*, *Erdélyi Muzéum*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Felső Magyar Országai Minerva*, *Élet és Literatura*, *Jelenkor*, *Kritikai Lapok*, *Athenaeum* és melléklapja a *Figyelmező*, *Tudománytár*, *Buda-pesti Szemle*, *Regélő*, *Rajzolatok*, *Honderű*, *Pesti Divatlap*, *Életképek*), korabeli külföldi utazók feljegyzései – tartalmi elemzésére vállalkozunk. A dokumentumok most még

¹ *Religió és Nevelés*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, *Nevelési Emléklapok*, *Közlemények a Kisdedovás és Elemi Nevelés Köréből*.

igen széles körét a kutatás egy későbbi szakaszában, az adatgyűjtés előrehaladtával szűkebb mintavételre redukáljuk. A dokumentumok manifeszt tartalomelemzése mellett is kiemelt jelentőségű a forráskritika a munkában. Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az elit legfőbb szerepe a társadalomban az, hogy mintákat adjon a különböző helyzetekben való erkölcsi viselkedésre, az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására, azaz kultúrát teremtsen (*Bibó, 1994*), a kutatás során azt vizsgáljuk, betölti-e ezt a kulturális szerepet ez az európai mértékkel mérve is magasan kvalifikált társadalmi osztály, valamint sikerült-e kulturális determináló erővé válnia a társadalom többi rétege felé is. Jelen munkában az arisztokrácia mint társadalmi réteg pontos meghatározására, valamint a főúri magánnevelés körvonalainak megrajzolására vállalkozunk a teljesség igénye nélkül, az eddig feldolgozott források alapján. A vizsgálat csak a férfiak nevelésére koncentrálódik.

Fogalmi tisztázás, történeti áttekintés

Ki tekinthető arisztokratának Magyarországon? A rendelkezésre álló anyagból úgy tűnik, hogy igen képlékeny meghatározásról van szó. Olyan determináló tényezőket kell figyelembe venni, mint a földbirtoknagyság, a társadalmi tekintély, az életmód nivója, a politikai életben elfoglalt hely, a címek, a születésből származó öröklött helyzet és a társadalmi élet megannyi apró jelensége: az alacsonyabb társadalmi helyzetűekkel való érintkezés, a kulturális életben betöltött szerep, a társasági viszonyok, házassági szokások.

A nemesség a középkoron át a nyugat-európai mintájú társadalmakban a vazallitás nagy hasonlóságokat mutató formáit fejlesztette ki. A király után a nemesség „nagyvazallusnak” tekinthető csoportjai álltak, miközben az egész nemességet Európa-szerte a királyához és a seniorához fűződő hűség, a nekik való szolgálattelvés, a harci erények és a lovagkor óta a lovagiasság és nemeslelkűség konvenciók által meghatározott finomabb követelmények szelleme hatotta át. A „nagyvazallusok” számára az egész középkor nem más, mint az államhatalom bizonyos funkcióinak megkaparintása, részesedés a király hatalmából.

Az abszolutizmus a nemesség e felső rétegétől hódítja vissza az uralkodó Isten kegyelméből amúgy is meglévő államigazgatási jogait, miközben centralizálja az államot. A tartományúri decentralizált területek felett hatalmat gyakorló főúr helyébe Európa ilyen vagy olyan arisztokratái lépnek: hol az udvarhoz, hol a hivatali rendszerhez kapcsolódnak, hol pedig forradalmak viharában megtörik egész szerkezetük, zártságuk, és parvenükkkel hígulnak fel.

Elkülönítésüket Magyarországon nagyon megnehezíti az *una eademque nobilitas*² elve. Egészen 1608-ig nem is követhetjük nyomon jogi tények és szempontok alapján az arisztokráciát mint fogalmat, mivel a Közép-Nyugat-Európában már funkcionáló és differenciált főnemesi rétegekre utaló rangok Magyarországon jogilag 1608-ig nincsenek elismervé. Pusztá címek csupán, tulajdonosaik tényleges elkülönítése gazdasági, társa-

² v. *una eademque libertas*: „egy és ugyanazon szabadság”, amely I. Lajos király 1351. évi dekrétumának 11. cikke értelmében a nemesség mint újonnan alakult feudális rend egységes jogállapotát jelentette.

dalmi, kulturális tények alapján ragadható meg. A XVI. századra meghatározásukban a nagybirtok tűnik döntő tényezőnek, valamint a vazallitás sajátos formái, a dominus-servitor kapcsolat, amely a török hódítás korának magyar főurai számára saját helyi apparátusukat is biztosítja (Zimányi, 1985. 391. o.). Noha a Habsburg-uralkodók 1526 óta osztogatják a közjogilag csak német birodalminak számító bárói és grófi címeket, a köznemességtől való tényleges közjogi elkülönítés első dokumentuma 1608-ból származik, amikor az országgyűlés kettévált alsó- és felsőtáblára. „Az örökös főrendeket saját személyükben hívták meg az országgyűlésre, ahol külön tanácskoztak” (Bölny, 1981. 32. o.). Ettől kezdve az országgyűlésen megkülönböztetve említik a *barones atque alii magnates* rétegét (Marcziányi, 1986. 43. o.). Ugyanakkor megfigyelhető, és az arisztokráciát végigkísérő jelenség a soha nem tökéletes elhatárolódás a köznemességtől. A XVII. század még mindig egy patriarchálisabb, az államhatalmi funkciók gyakorlásából eredő egymásrautaltságot mutat főnemesség és köznemesség között. Részint mert a servitori rétegből még mindig viszonylag könnyű a felemelkedés a főurak közé, másrészt maguk a főurak is házasodnak a köznemességből. Mindkét esetre az *Esterházy*-család XVII. századi tagjai mutatnak példát (Makkai, 1985. 898–900. o. ír a „homo novus” *Esterházy Miklósról* és családjának házasságairól).

A XVII. század végétől találkozunk a főnemesség – most már nevezhetjük őket nyugodtan mágnásoknak is – meghatározásának új szempontjával. Az eddig többé-kevésbé területiális jellegű mágnás hatalom helyébe új hatalmi szerep lép: a török kiűzésével párhuzamosan nagy lendületet vevő Habsburg-abszolútizmus gépezetében való szerepvállalás, részvétel a centralizáló állam hivatali, hadseregbeli magas pozícióiban. Úgy tűnik, a XVII. század arisztokráciáját már nemcsak a vagyoni helyzet, de egyre nagyobb súllyal a vezető tisztségekben való részvétel (magyar kancellária, a hadsereg legfontosabb rendfokozatai stb.), illetve a bőven osztogatott címek is meghatározzák. Nem szuverénként birtokolja már az államhatalom magáénak tekintett részét. Arisztokrata volta miatt lehet az államhatalom magas funkcionáriusa (mint ahogy korábban a rendi államban is játszott hasonló szerepet, gondoljunk az abszolútizmus korában is fennmaradó országbírói, főispáni stb. tisztségekre). A XVIII. század a magyar arisztokrácia aulikusává válásának időszaka. *Vörös Károly* (1989. 680–681. o.) ezt írja: „Az ország felszabadítása [...] feleslegessé, sőt a Habsburgok szemében már veszélyessé is tette a nagybirtok eddigi határvédelmet szervező funkcióját [...] és felhatalmazását az állami adók behajtására és részben közvetlen felhasználására.” Ezt a korszak ismert várfelrobbantási folyamata is jól mutatja, hiszen a várak „elsősorban ennek a nagybirtokos rétegnek voltak a bázisai, uradalmi, katonai, politikai központjai és udvarai. A főnemesi nagybirtok ilyen többszörös funkcióvesztése együtt járt a főúr társadalmi vonzáskörének szűkülésével [...] laza, de azért nem erőtlen személyi informális, esetleg családi kapcsolatok még fennmaradtak [...] közhatalom és udvar immár csak egy maradt, a bécsi” (*Vörös*, 1989. 680–681. o.).

Sajátos problémát jelent az *indigénák* megjelenése, illetve számuk felduzzadása 1687 után. Egyrészt mert számtalan új családi, értékrendbeli, kulturális, politikai vonatkozást hozott a főnemesség életébe, másrészt a főnemességben belül elért számbeli túlsúlyuk a nemzeti eredetű főnemességet is az udvar, az abszolútizmus felé közelíti. „Arisztokrata nagybirtok és politikai adminisztratív vezető réteg még ekkor is nagyjából azonos fogalmak [...] az e vezető rétegbe való tartozás illetve az ide való bejutás együtt járt vala-

mely örökletes főrang viselésével” (*Vörös*, 1989. 683. o.). Az arisztokrácia ilyen új bővítő elemeit *Vörös* *tituláris* arisztokráciának nevezi. Fejtegetése egybevág *Fényes Elek* 1846-ból származó gondolatával, amely szerint a mágnások *születési és hivatalbéli arisztokráciára* oszthatók (*Fényes*, 1842). A kettő aligha választható szét, ha ő hivatali arisztokráciának az országzászlósokat, koronaörököt, főispánokat és a fiumei kormányzót tartja. A XIX. század első felében az abszolutista szervek csúcspozícióiban sem találunk bárónál alacsonyabb rangú személyt. Jó példa erre *Reviczky Ádám* kancellár, aki 1825-ben kapja meg a grófi rangot, noha jelentéktelen kisbirtokos, ekkor már azonban az udvari kamara alelnöke, 1828-tól pedig főkancellár. A tituláris arisztokrácia nem mindig vág egybe a magas vagyoni színvonallal. A XVIII. században az arisztokráciába emelkedett *Niczky* vagy *Török* grófi családok sokkal alacsonyabb életnívón maradtak, mint a szintén e korban gróffá emelt *Andrássy*, *Apponyi*, *Cziráky* vagy *Szapáry* családok, akiknek társadalmi tekintélyük is nagyobb.

Ebben a korban Erdélyben is hasonló a helyzet. Itt azonban eleve kisebb területűek az arisztokrata birtokok is, illetve a felemelkedett arisztokraták „vagyoni viszonyai[...] nemegyszer szegényesek, életvezetésük egyszerű, meg sem közelíti a régi erdélyi „*nagyságos urak*” vagyonának és életmódjának színvonalát” (*Fényes*, 1842. 704. o.).

Külön problémát jelent az arisztokrácia meghatározásában az úgynevezett *katonabárok* csoportja. *Mária Terézia* háborúinak haditettei révén számos család cím tekintetében beemelkedik az arisztokráciába. Mivel azonban ezek többnyire nem járnak birtokadományozással – az utolsó ilyen példa *Hadik András* nagybirtokossá emelése –, igencsak kérdéses, tekinthetők-e ők társadalmi tekintély, családi kapcsolatok, életnívó szempontjából arisztokratáknak.

Végezetül eljutunk a XIX. századig. Az 1848-ig terjedő szakaszt a szakirodalom olyan klasszikus meghatározásokkal jellemzi, mint *Vörös Károlyé*, aki a főnemességet ekkor a feudális hierarchia legfelső, legvékonyabb rétegeként definiálja, és meghatároz 3 hercegi, 80 grófi, 95 bárói családot a királyságban, 11 grófi és 20 bárói családot Erdélyben (*Vörös*, 1980. 491. o.). Politikai vezető osztálynak tekinti őket, eltérő gazdasági, politikai helyzettel, hagyományokkal, kultúrával, de 1848 előttig a fennálló gazdasági, társadalmi rendszer fő haszonélvezőjeként, bár a hatalom csak viszonylag szűk kör, néhány nagy család kezében koncentrált. Korábban már *Mályusz Elemér* (1923) is hasonló nézeteket képviselt, ő is az államgépezet legmagasabb pontjain álló, a köznemességet is befolyásoló rétegnek tekintette az arisztokráciát, annak vagyona, hírneve, társadalmi tekintélye miatt. Hozzátehetjük, ez a hatás nem csak a köznemességre, hanem a polgárságra és a parasztságra is kiterjed. Valamiféle példamutató szerepről van szó; az arisztokrata életmód, gazdasági módszerek egyes elemei egyre terjednek lefelé. *Takács Mária* főnemesség-meghatározásában az domborodik ki, hogy vezető szerepük alapja a nagybirtok, illetve az 1687 óta létező hitbizomány intézménye, amely biztosítékot jelent az anyagi romlással szemben, szoros szövetségben áll a bécsi kormányzattal és életmódjában is nyugati vagy egyenesen osztrák mintákhoz kötődik (*Takács*, 1909).

Kit tekinthetünk tehát arisztokratának? Mindazokat, akik nagybirtokkal rendelkeznek és nemesek, akik minimum báró, grófi és esetleg hercegi címmel is rendelkeznek, azaz a mágnások rendjébe tartoznak, az országgyűlésen is ekként jelennek meg, akik e címeik mellett az abszolutizmus legmagasabb pozícióiban is helyet kapnak, akik külföldi arisz-

tokrata mivoltukkal együtt indigenátust nyertek, vagy már indigénákként nagybirtokhoz és címhez jutottak, akik házasságukban endogám módon a hasonló mágnások exkluzív köréből választanak házastársat. Mindezek az ismérvek együtt, egymást felerősítve jelentkeznek a legtöbb esetben. Ahol csak a cím (esetleg még hozzá a hivatali-hatalmi pozíció) ismérve van meg, az arisztokrata elnevezés létjogosultsága bizonytalan, valamiféle peremcsoportról lehet itt szó, amely átmenetet képez a köznemesség felé. Ha a vagyon, társadalmi presztízs, az udvarral való összeköttetés is kisebb (ez esetben legtöbbször bárókról van szó), ott házassági szempontból szintén peremcsoportról beszélhetünk, vagy legalábbis olyan arisztokratákról, akik kapcsolatai szorosabbak a köznemességgel. Erdély arisztokratái túlnyomóan ilyenek, de példákat találunk a királyságban is (*Podmaniczky, Klobusiczky, Niczky, Reviczky, Splény*). Láthatjuk tehát, hogy nem élesen elkülönülő rétegről van szó.

A házassági kapcsolatok újabb problémákat vetnek fel. Alaposabb feldolgozást erről *Lakatos Ernő* nyújtott a Magyar politikai vezetőréteg című tanulmányában 1942-ben. Okfejtéseinek lényege a következő: A XIX. század közepére a magyar arisztokrácia az osztrákkal egy társadalmi-biológiai közösséget alkot. A vérkeveredés mértéke alapján szerinte három társadalmi-biológiai csoport különíthető el.

- 1) Az első a Habsburg Monarchia arisztokráciájába leginkább betagozódó *dunántúli csoport*, például: a *Batthyány, Esterházy, Festetich* családok.
- 2) A második, a *Duna-menti csoport* vérképlete összetett; magyar, szláv és germán vér található benne, s itt is nagyarányú a vérkeveredés.
- 3) A harmadik, az *erdélyi és a magyarországi református arisztokráciát* magába foglaló csoport, amely idegen elemet csak elvétele fogad be maga közé.

Lakatos Ernő nézetei többé-kevésbé alátámaszthatók, bár cáfolható megállapítások is előfordulnak. Ha megnézzük *Nagy Iván* (1857) Magyarország családai című munkájának leszármazási tábláit, valóban találunk külföldre, illetve indigénákkal házasodó, meglehetősen exkluzív csoportot, külföldiekkel kevésbé vegyülő csoportot, és az erdélyiekre is jellemző a belső területi endogámia, azonban *Lakatos Ernő* nézeteit nem tekinthetjük feltétel nélkül elfogadhatónak.³ A felsorolások annak alátámasztására szolgálnak, hogy az arisztokrácia peremrétegeit nem tudjuk teljes egyértelműséggel meghatározni, házassága révén számos család sorolható az átmenetiekhez, a köznemesség felé nyitottabbakhoz. Természetesen a rosszabb vagyoni helyzetű, endogámabb erdélyi csoport, amely társadalmi érintkezésében is nyitottabb, a leginkább tekinthető perem- vagy átmeneti csoportnak.

Vörös Károly arisztokrácia-klasszifikálása árnyaltabb, bár természetesen fenntartja a kivételeket. Megkülönböztet az arisztokrácián belül:

- 1) egy főként *nyugat-dunántúli katolikus csoportot*, amely jelentős aulikus hagyományokkal rendelkezik,
- 2) egy a *Dunától keletre élő csoportot*, amely főként a XVIII. században emelkedett fel, politikailag Bécshez kevésbé, a helyi köznemességhez szorosabban kapcsolódik (itt több protestáns család is előfordul),

³ *Lakatos Ernő* klasszifikálásának igazolására a házassági kapcsolatok igen bonyolult rendszerét hívtuk segítségül, amit a függelékben követhetünk nyomon.

- 3) a XVIII. században *hivatali érdemek jutalmául felemeltek csoportját*, akik közül igazi nagybirtokos csak egy család, a *Grassalkovich*,
- 4) a XVIII. század végétől *a polgári sorból polgári tevékenység révén felemeltek csoportját*, akik nagy birtokadományokat is kaptak,
- 5) egy *erdélyi csoportot*, amelynek tagjai anyagilag elhanyagoltabb, helyi kötöttségű arisztokraták.

A kutatás kezdetén csak a magyarországi és az erdélyi arisztokráciára fókuszálunk, de az adatgyűjtés előrehaladtával további típusok kialakítását tervezzük (ezek egybeeshetnek a már meglévő csoportokkal), melyek a későbbi összehasonlítás alapját képezhetik. A kutatás során a későbbiekben természetesen szűkítjük és konkretizáljuk a vizsgált arisztokraták körét. Első lépésként Heves-Külső-Szolnok vármegye főrendei közül a világi birtokosokat, a herceg *Grassalkovich*, a herceg és gróf *Esterházy*, a gróf *Almássy*, gróf *Teleki*, báró *Orczy*, gróf *Szapáry*, gróf *Sztáray*, gróf *Buttler*, báró *Brudern*, báró *Balassa*, gróf *Keglevich*, báró *Podmaniczky*, gróf *Draskovich*, báró *Eötvös*, gróf *Cebrián*, gróf *Festetich* és gróf *Károlyi* családokat vizsgáljuk.

A főúri magánnevelésről

Az arisztokraták ebben az időben házi nevelésben részesültek. Már egész kicsi korukban külföldi dajka és nevelő gondoskodott a szigorú szabályokhoz kötött megfelelő szintű nevelésről. A gyerekek ekkor ismerték meg a német és francia nyelveket is, vagy a családba házasodás révén bekerült idegen ajkú édesanya, vagy pedig a nevelőnő révén. „Német dajkánk után csakis németül csevegtünk, nem beszéltünk magyarul” (*Kendi*, 1984. 13. o.) – emlékszik vissza *Splény Béla* emlékirataiban. De gróf *Lónyai Menyhért* is megemlékezett életrajzi töredékeiben *Rust Friderikáról*, akitől nemcsak a német, hanem a klasszikus zene alapjait is elsajátította (1885. 342. o.).

Noha a neveltetésre már a XVIII–XIX. század fordulóján is nagy hangsúlyt fektettek, feltételezhető, hogy a gyermekek neveltetésében 6 éves korig nemigen lehet kimutatni lényegi különbséget, függetlenül attól, hogy Erdélyben, Magyarországon vagy Bécsben cseperedett-e az ifjú, játékaik közt éppúgy előfordul a labdázás, körjátékok, szembekötös-di, bújócska, mint a hintázás, csónakázás, szánkózás, fürdés és az úszás (*Koós*, 1890).

A XVIII. század második felében a tanintézmény tekintetében még valamelyest determináltabb útja volt a magyar arisztokrata ifjúnak, mivel a *Mária Terézia* védnöksége alatt 1746-ban létesített *Theresianum*, melynek tanrendje a Ratio Educationison alapult, különösen a magyar katolikus nemesség fő oktatási intézményévé vált. Fő profilja volt: „nemes ifjakat hasznos államtisztviselőkké képezni” (*Hegedűs*, 1878. 366. o.). A magyar főrangúak hamar megkedvelték az intézetet, itt végzett például gróf *Széchenyi Ferenc* és gróf *Festetics György* is (*Hegedűs*, 1878. 374. o.). Az őket követő generáció azonban már másfajta nevelésben részesült.

1791-ben az országgyűlés kiküldött közoktatási bizottsága törvénytervezetében követelte, hogy minden gyerek nyilvános iskolába köteles járni, de legalábbis ezekben az intézményekben magánvizsgát tenni. Az arisztokraták a gyermekek mellé gyakran szer-

zódottak magántanítót, akik valamely előre meghatározott rendszer alapján a neveltjeiknek olyan szinten megtanították a tananyagot, hogy azok valamelyik magyarországi gimnáziumban magánvizsgát tehessenek.

A magyarországi mágnásifjak gyakran tanultak konviktusban. Nézzünk néhány példát a teljesség igény nélkül. *Splény Béla* négy évet töltött el a tatai konviktusban, s csak ezután ment magánnevelője kíséretében a budai piarista gimnáziumba, ahol 3 osztály anyagából kollokvált (*Kendi, 1984*). Gróf *Andrássy Gyula* a sátoraljaújhelyi piarista gimnázium konviktor volt (*Wertheimer, 1910–1913*). A pesti piaristák gimnáziumában azonban több jeles arisztokrata is megfordult, itt tette le vizsgáit gróf *Széchenyi István* is. A gimnáziumi képzés tartalmáról *Viszota Gyula* (1984) munkájában olvashatunk részletesen. *Széchenyi István* gimnáziumi tanulmányait tehát a pesti piarista gimnáziumban kezdte 1802 és 1808 között. A gimnáziumi képzés három grammatikai és két humanitási osztályból állt. A grammatikai osztályok általános tannyelve a magyar volt – függetlenül attól, hogy főtárgyként és a tanulmányok központjaként a latint tekintették. Az első grammatikai osztályban hittant, latint, számtant, természetrajzot és földrajzot tanítottak. A hittan a keresztény vallás alapigazságait és bibliai történeteket, a latin sok gyökérszó és nyelvtan elsajátítását, a számtan egész és törtszámokkal a négy alapműveletet, a természetrajz az állattant, a földrajz pedig Magyarországot és társországait foglalta magában. A történelem főként a hittannal volt kapcsolatos. A bizonyítvány tanúsága szerint *Széchenyi* magaviselete és a többi tárgyból nyújtott teljesítménye kitűnő volt, a magyar nyelvet pedig beszélte. A második grammatikai osztályban ugyanazokat a tárgyakat tanították, mint az elsőben, azonban latinból már képzett szavakat, szócsaládokat tanultak, a nyelvtant kisebb elbeszélések alapján gyakorolták, és már beszédgyakorlat órájuk is volt. Számtanból megismerkedtek az arányokkal, természetrajzból a növénytanal, a történelmi eseményeket pedig 1526-ig sajátították el. *Széchenyi* ezt az osztályt is magánúton végezte. A harmadik grammatikai osztályban összefoglalták, valamint kibővítették az első két osztályban tanultakat. Ekkorra maradt a teljes latin grammatikai rendszer, és *Plautus, Terentius, Cicero* és *Seneca* egyes műveinek fordításai. A számtanban az összetettebb számolások és a különböző mértékek, a természetrajzban az ásványok, a földrajzban az örökös tartományok és Európa mellett a matematikai földrajz, a történelemben pedig Magyarország története *I. Ferdinánd* uralkodásától kezdve képezték a tananyagot. *Széchenyi* az ez évi vizsgáit nem a pesti piaristáknál tette le, hanem a soproni gimnáziumban bencés tanárok segítségével mellett, szintén kitűnő eredménnyel. A főgimnázium (humanitas) két osztályában hittant, latint, számtant, természettudományokat, történelmet, földrajzot, természetjogot, és németet vagy más „hazai” nyelvet tanultak. Az első osztály anyagát hittanból az evangéliumok, latinból a statisztika, régiségtan, valamint olvasmányokon keresztül a nyelvtan ismétlése, természettudományokból a fizika és az ásványtan, történelemből a magyarok és az örökös tartományok története alkották a tananyagot. Ennek az évnek az anyagából *Széchenyi* szintén a bencések főgimnáziumában tett magánvizsgát. A humanitás második osztályának vizsgáinál (már ismét a piarista gimnáziumban) szintén kiváló bizonyítványt szerzett (*Viszota, 1894*). A gimnáziumi tanulmányok befejezése után két év filozófiai tanfolyam következett, mely keretében a hallgatók filozófiával, mennyiséggyánnal, történelemmel és természettudományokkal fog-

lalkoztak. *Széchenyi* ennek anyagából a szombathelyi liceumban vizsgázott magánúton, végbizonyítványában szintén kitűnő eredménnyel.

Báró *Vay Miklós* pedig felesége, *Adelsheim Johanna* emlékiratai tanúsága szerint Sárospatakon töltötte gimnáziumi éveit (*Jókai*, 1888). A *Festetics* család két képviselője, *Festetics Tasziló* a szombathelyi, ifj. *Festetics György* pedig a keszthelyi gimnázium tanulója volt.

Az erdélyi arisztokrácia neveltetésére vonatkozóan *John Paget* (1808–1892 angliai utazó, *Wesselényi Polixéna* második férje, akivel együtt Erdélyben mintagazdaságot hoztak létre) megfigyelése a következő volt: „A gyermeknevelés többnyire az anya gondja. A gazdagabb családokban egy nevelőnő és házitanító is segít neki, a kevésbé jómódúaknál egyedül reá hárul e kötelesség, teljes egészében azonban sehol sem bízzák ezt idegenekre. A bentlakásos iskola intézménye csaknem ismeretlen, így aztán a fiúkat, míg el nem érik azt a kort, amikor kollégiumba lehet őket küldeni, házitanítók, többnyire katolikus vagy protestáns lelkészek oktatják” (*Paget*, 1987. 249. o.). Az erdélyi arisztokrácia egyik része Kolozsváron a katolikus lyceumban vagy a református és unitárius kollégiumban tanult tovább, mint például báró *Wesselényi Miklós* és gróf *Gyulay Lajos*, akik nevelőjükkel, *Döbrentei Gáborral* együtt érkeztek Kolozsvárra, és itt végezték jogi tanulmányaikat (*Váczy*, 1910. 230. o.). Arisztokrata nevekkkel a kollégium névsorában is találkozhatunk, így például ide járt gróf *Bethlen Miklós*, gróf *Vas László* és gróf *Bánffy Béla* is (*Szathmáry*, 1884). Az erdélyi arisztokrácia másik nagy csoportja viszont a nagy-egyedi református kollégiumot látogatta, mint például báró *Jósika Miklós*.

A filozófiai kurzust elvégzett ifjak tanulmányúton vettek részt. Anyagi helyzetűl függően ez érinthette Európa egészét, illetve nagy részét, vagy esetleg csak egy-egy országot. Az ifjú *Andrássy Gyula* Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Spanyolországgal ismerkedett meg egy tanulmányi úton, báró *Vay Miklós* Angliába, illetve Törökországba utazott, *Podmaniczky Frigyes* egy éves berlini egyetemi tanulmányok után 1845-46-ban Stettin, Riga, Pétervár érintése után beutazta Skandináviát, a Hanza-városokat és Közép-Németországot (*Podmaniczky*, 1984. 192. o.). Az oly gyakran anyagi gondokkal küzdő *Splény Béla* csupán egy észak-itáliai tanulmányutat engedhetett meg magának, azt is egy családi úttal egybekötve, ugyanis testőrkapitány apja Milánóba utazott reprezentálni *V. Ferdinánd* koronázási ünnepségén (*Kendi*, 1984. 272–317. o.). Tanulmányaik befejezése után viszonylag kevesen éltek a polgári pályák lehetőségeivel. A mágnás ifjú, ha nem vult vissza birtokaira, jogi doktorátust szerzett, ritkább esetben vármegyei pályán is elindulhatott (pl. báró *Vay Miklós*), legtöbbször azonban a központi kormányzatszervek valamelyik hivatalában folytatta karrierjét. A szerényebb anyagi helyzetűek családjából sok katonatiszt került ki, különösen akkor, ha az apa példája is lelkesített. *Splény Béla* bátyja és öccse 15 évesen egyaránt kadét lesz, mégpedig az arisztokratikus fegyvernemnél, a lovaságnál. Báró *Jósika Miklós* 16 évesen egy dragonos ezredbe áll be. Műszaki pályát a legritkább esetben választanak az ifjak. Báró *Splény Béla* 19 évesen a selmecebányai bányászakadémia hallgatója lesz, évfolyamtársai közt azonban nem találunk több arisztokratát.

Nevelési tervezetek

Mivel a nevelésre igen nagy hangsúlyt fektettek a korszakban, néhány magyar arisztokrata főúr nemcsak arra ügyelt, hogy kiválassza fia számára a megfelelő nevelőt, hanem arra is, hogy maga állítsa össze a nevelési tervet. Az egyik ilyen főúr, gróf *Festetics György*, a nevelővel kötött szerződésbe is beiktatta, hogy a nevelő a munkáját csak a gróf tervei szerint végezheti. *László* fia második nevelőjét, *Kultsár Istvánt* hat évre szerződöttette, és a szerződés feltételei közé az is hozzátartozott, hogy a nevelő ez idő alatt nem házasodhat meg, valamint rendszeresen tájékoztatja a fiú apját annak előremenetéről, valamint a felmerülő költségekről (*Szabó*, 1928). 1799-ben kiadta a „*Fiam nevelését tárgyazó planum*”-ot, amely a nevelés ágainak felosztásában, a testi nevelésre vonatkozó tanácsokban, ill. az életrevalóság elvének hangsúlyozásában *Locke* elveire és a felvilágosodás eszmerendszerére támaszkodott. A gróf elsőrendű dolognak tekintette az *erkölcsfilozófiát*, valamint azt, hogy fia „magát megismérni és kormányozni” (*Kornis*, 1927. 494. o.) megtanulja, jusson birtokába bizonyos értékeknek, uralkodjon az indulatokon, vesse meg a szenvedést, a halált, a fájdalmat, becsülje meg az embereket, legyen titoktartó, állhatatos, takarékos, megbocsátó, szelíd, de jellemezze az illő „seriositással és gravitással temperálva levő magaviselet” (*Szabó*, 1928. 320. o.), szorgalom. A következő fontos terület az *értelem nevelése*, aminek művelődési eszményét a magyar nagybirtokos mágnás gazdasági igényei szabják meg. Ezt az apa is így fogalmazza meg: „A tudományok megtanulásában különösen azokat kelletik az ifjúval megszerettetni, melyek egy magyarországi birtokos mágnáshoz leginkább illenek” (*Gróf Festetics*, 1799). Ez alapján nagy fontossággal bírt a jó kézírás (diktálás után is), a nyelvismeret, fontossági sorrendben a következők: a latin, német, francia, olasz és angol nyelv, valamint a szláv nyelvek közül a horvát vagy a tót. A magyar nyelvet természetesnek tekintette, szerinte ezt a gyermek már az „anya tejével beszopta” (*Gróf Festetics*, 1799), azonban ennek művelésére nem helyezett különösebb hangsúlyt. A retorika mellett fontos helyet foglal el a tananyagban a matematika (főként geometria), a polgári építészet, a rajz, fizika, földrajz, történelem, statisztika, közigazgatás, pénzügytan (kamerális tudományok), természetjog, nemzetközi jog és hazai jog. Azt azonban már a gróf is felismerte, hogy mindezen ismereteknek csak úgy van értelme, ha ezeket a gyermek nem kényszerből tanulja, hanem megszerettetik vele. Éppen ezért fontos a jó viszony a nevelő és a tanuló között, valamint az, hogy sokkal nagyobb az önerőből való tanulás értéke, mintha a kész ismeretekkel halmozna el a gyereket. A nevelés harmadik nagy színtere a *testi nevelés*, amelynél elsődleges jelentőséggel bír az egyszerűség, az egészséges étkezés, a bor és egyéb szeszes italok, valamint a puhaság és a kényeztetés kerülése. Javallott a szabad levegőn végzett mértékletes testgyakorlás és lovaglás, valamint a minden évben tervszerűen előkészített utazás, amiről a tanuló naplót vezet.

Az erdélyi arisztokrácia körében is tudomásunk van a gróf *Festetics György* kezdeményezéséhez hasonló, a nevelés főbb pontjait meghatározó munkáról. Ilyen írás gróf *Teleki László*: „*Gr. Teleki László tanácsadása a nevelésről*” című kézírata (1796). Az erdélyi főúr nevelése elgondolása szerint – *Locke* beosztása nyomán – három szakaszra oszlik, a *testi*, az *erkölcsi*, és az *értelmi nevelésre* (olvasás, írás, élő és holt nyelvek, reál-

tárgyak, külföldi tanulás). *Locke*-tól eltérően, aki az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközeként tekinti, *Teleki* ezeket egymással összefüggő, de a nevelés önálló területeiként kezeli. Az értelmi nevelés során a fokozatosság elvének fontosságát hangsúlyozza. A rendszeres tanulás elkezdését öt-hat éves kortól ajánlja, amikor a gyermek már jól beszél az anyanyelvén. Az egyes tárgyak részletes tartalmát nem ismerteti a szerző, ám annál nagyobb figyelmet szentel a tanítás és tanulás metódusának. *Festetics Györgyhöz* hasonlóan *Teleki* is hangsúlyozza az önálló tanulás jelentőségét. *Teleki* saját gyermekei nevelési célját is meghatározta, hozzátartozva az utódok pontos lelki jellemzését, valamint a jó nevelő tulajdonságainak listáját.

Bátyja nyomdokain haladva *Teleki László* öccse, *Teleki József* szintén megfogalmazta nevelésről alkotott gondolatait, melyek már nemcsak kézirat formájában maradtak fenn, hanem az Erdélyi Muzéum című folyóirat hasábjain 1818-ban nyomtatásban is megjelent „*Gyermekeim neveléséről való gondolataim*” címmel. Tervezetében a korszak minden fontosabb pedagógiai célkitűzése megtalálható, ismerte korának jelentős pedagógiai műveit. *Saltzmann*, *Tissot* és *Niemeyer* munkáira hivatkozik, és valószínűleg olvasta *Campe*, *Trapp*, valamint a francia felvilágosult gondolkodók neveléssel foglalkozó írásait is (*Fehér*, 1999. 60. o.) A nevelés céljait a következőkben határozza meg: „1. egészséges, ép: 2. jó keresztyén: 3. jó erkölcsű: 4. tanult: 5. kellemes társaságú: 6. jó polgárokat: 7. engedelmes, jó fiakat, jó férjeket, jó apákat, jó atyafiakat, jó háztartó gazdákat” (*Teleki*, 1818. 181–190. o.) kell nevelni. A szerző bátyjához hasonlóan a *Locke* által kijelölt nevelési elveket követi, azonban a testi nevelést az erkölcsi és az értelmi nevelés feltételeként határozza meg. A testi nevelésben a test egészségének megőrzését (helyes táplálkozás, megfelelő öltözék, alvás mennyisége) a testedzés, mozgás és a játék szerepét emeli ki. Az értelmi nevelés területén a gyermek egyéni adottságainak figyelembevételét, a tanulásban a fokozatosság elvét, illetve az önálló tanulást hangsúlyozza. Figyelmet szentel továbbá az anyanyelv alapos ismeretének, valamint a nemzeti szokások tiszteletben tartásának is.

A magánnevelés kritikája, a nemzeti szellemű nevelés igényének megjelenése

A nevelés kérdésében sem Erdélyben, sem pedig Magyarországon nem jut kifejezésre a nemzeti szellemű nevelés szükségességének az igénye. Az arisztokratákat általában idegen nevelők idegen érzés- és gondolatvilágban nevelték, s mivel nem jártak nyilvános magyar iskolába, utána pedig egy részük hosszabb-rövidebb ideig külföldön élt, ezért valójában a nemzeti érzést nem ismerték, valamint a sajátos magyar étellel sem voltak tisztában. Az 1825–27-es országgyűlés ezért az arisztokraták magánoktatását még élesebb kritikával illette, mint az 1791. évi országgyűlés. A főuraknál a magyar nemzeti szellem, a magyar nyelvtudás, a nemzettel szembeni felelősségtudat hiányát a valóságtól hermetikusan elzárt nevelésben látták. Egyre inkább nőtt azoknak a tábora, akik elvetették a *Locke*-féle felfogás szerinti nevelést – ti., hogy a gentleman-ideált csak magánúton lehet kinevelni –, és helyette a *nyilvános iskolák* mellett szóló érveiket sorakoztatták föl. De

hogyan vélekedtek erről maguk az érintettek? Gróf *Széchenyi István Önismeret* című művében így nyilatkozik:

„Oda haza nevelve, hízeltől cselédektől környezve és a rosszpéldának elkerülése végett izoláltan tartva, ugyan miképp nyilhattak volna fel szemeim? Ha nyilvános tanodába járok, és nevelőim nemcsak nem hátráltatják, sőt előmozdítják, miszerint tanuló társaimmal contactusba jöjnek, és ezeknek nagyobb része néha-néha irgalmatlanul földhöz vág [...] élhettem volna-e tovább azon kéjábrándban [...], hogy én legerősb vagy csak igen erős vagyok? [...] Lelki tehetségeim igen lassan fejlődtek, igen későn érleltek, úgy hogy felette nehezen és keveset tanultam, és eképp az, a mit tudtam, engem nyilvános tanodában okvetlen a számárpadra emelt volna. Ámde azért mert datur modus in rebus, minden examen után [...] elmúlhatatlanul stereotip ezen nagy igazság vagy jobban mondva óriási hazugság ragyogott tanodai bizonyítványaim lapjain: calculum eminentiae meruit. És ha nyilvános tanodába járok, ilyen történhetett volna-e? Viellicht ex gratianem 2-ae classis, de eminens bizonyosan nem.” (*Herzlich*, 1875., 8–9. o.)

Egyértelmű tehát, hogy nemcsak a rá jellemző öniróniájából fakadóan van negatív véleménnyel a magán-oktatási rendszerről, hanem világosan látta annak hátrányait, mint ahogy az egész nevelési rendszer alapvető fogyatékoságait is. 1814. évi naplójában ezt találjuk: „[...] a mi országunkban, ahol a nevelés szinte mindenütt hiányzik [...] az atya és fia közt feltűnő hidegség és idegenség is ebből következik” (*Oltványi*, 1814. szept.). Ezzel szemben az erdélyi nagyenyedi kollégiumban tanult gróf *Teleki Domokos* élesen bírálja az ottani oktatási rendszer hiányait és meggyőződéssel állítja, hogy a magánnevelés sokkal több hasznosítható ismeretet jelentett volna számára, mint amennyit a kollégiumban kapott. Viszont azt is hozzáteszi:

„... bőven kárpótolva érzem magamat az által, hogy korán megszoktam az emberi társaság polgára lenni s annak jóllétébe, felvirágzásába és becsületébe helyezni legfőbb örömemet, jóllétemet, becsületemet. És miként kortársaim nagy részét, és pedig különböző sors- és helyzetbelieket. Korán megismertem, megtanultam velők szorosabb összeköttetésben lenni, azok érdekeit a magaméi, az enyémeiket az övéik közé szőni. A nélkül, hogy az ő előnyük által irigységre, a magamé által túlbizakodásra ragadtattam volna, anélkül, hogy akár őket magamnak önzőleg alárendelni kívántam volna, akár függetlenségemet, magasabb meggyőződésemet kellett túl korlátozni kénytelen lettem volna.” (*Deák*, 1881. 6. o.)

A nagyközönség előtt az elsők között *Fáy András* A Bélteky ház című pedagógiai irányregénye érvelt meggyőzően a nyilvános nevelési rendszer általánossá tétele mellett.

Az európai arisztokrácia többféle síkon is szoros kapcsolatban állt egymással, aminek hatására a kultúrák is keveredtek, és egy közös európai stílus kezdett kialakulni, kijelölve az arisztokratáknak szánt művészet- és irodalom-mecénási szerepet. A nemzetközi mércehez a magyar mágnásosztály is felzárkózott, műveltsége már bármely más nemzetbeli társaival felvehette a versenyt, ez a felzárkózás azonban a nemzeti jelleg és vonások elmosódásával, csaknem teljes kihálásával járt, mivel a főrangúak jelentős része nemzeti nyelvét teljesen elfelejtette, gyermekeiknek nem is tanította. A reformkorban éles szakadék képződött a fentebb jellemzett arisztokraták és a nemzetiségüket ismét felvállaló mágnások között. *Széchenyi* gróf *Esterházy Károlynak* címzett egyik levelében már arról ír, hogy régi mágnástársai kihalóban vannak, s új, hazafias indulatú nemzedék van fel-

növőben (Kornis, 1927. 501. o.), reméli, hogy gróf Esterházy Károly „szélesvállú fiaiból igazi magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pipás, káposztaevő magyarok, hanem a Nemzetiség jeles és nemes értelemben” (Gr. Széchenyi István levelei I. 102.). Az új nemzedék egyik képviselője gróf Dessewffy Aurél is, aki már tanulmányokban foglalkozik az arisztokrácia magyar nemzeti szellemű nevelésének kérdésével, és programot szerkeszt, hogyan lehetne a magyar nemességet visszamagyarosítani, rajtuk keresztül a magyar művelődést nemzeti szintre emelve az egész nemzetet művelté tenni. Dessewffy érzékelt az idegenimádó arisztokrácia ellen egyre fokozódó ellenszenvet, valamint a birtokok egyre növekvő feldarabolását is. Amennyiben az arisztokrácia elő akar készülni a közügyek átalakulására, nagyobb mértékben kell részt vennie a közéletben, ami viszont a hazai nyelv és állapotok ismerete nélkül lehetetlen. A gróf az arisztokrácia politikai és társadalmi jelentőségének a jövőben való biztosítására legfőbb teendőül az ifjú generáció nemzeti nevelését tűzte ki. Ennek módozatait és eszközeit „*A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere*” című 1839-ben megjelent tanulmányában fejtette ki. A nemzeti szellemű nevelés egyik eszközét az jelentheti, ha az arisztokrata gyermekek nevelését magyar nevelők biztosítják. A társalgásnak mind a gyermekek, mind pedig a felnőttek körében magyarul kell folynia: „... a magyar nyelv nem jó társasági nyelv, mert feszes, feszes pedig, mert nem a jó társaságé” (Dessewffy, 1887. 322. o.). A magyar nyelv bárdolatlansága miatti kirekesztését a társalgásból két érveléssel is megcáfolta; egyfelől Erdély példájával, ahol a magyar nemcsak hogy társasági nyelv, hanem itthon nem ismert fordulatokban is gazdag, másfelől pedig a kritika létjogosultságát kérdőjelezte meg, miszerint az többnyire olyan emberektől származik, akik a magyar nyelvet nem, vagy csak éppen hogy bírják. Dessewffy bírálja azt, hogy a mágnás ifjú csak kisgyermek korában, csak magyar dajkától hall magyar szót, utána pedig olyan bel- vagy külföldi nevelő veszi át a nevelését, aki a nevelést nem nemzeti gondolat- és érzelmvilágban folytatja. A gyermek németül, franciául és angolul tanul, a szülőktől alig hall magyar szót, ráadásul mindennapi társaságát is németül beszélő gyerekek alkotják. Az ifjak egy héten maximum háromszor vesznek magyar nyelvórárt, és a rövid magyar történelem, valamint a nevelés vége felé megtanított felületes magyar törvény mellett teljesen hiányzik a magyar írók olvasása, a hazai körülmények, és a jelen állapotának ismerete. A nevelésre szánt idő többi részét a szülők igényei szerint testi és általános tudományi művelés tette ki. A szerző alapvető hibaként értékelte, hogy ez a nevelési rendszer a magyar műveltséget az általános műveltség alá rendeli. Feladatként tűzte ki:

„Előkelő magyar szülőknek tehát, ha csak valami különös hivatás miatt kivételes pályára nem szánták gyermekeiket, azon kell tenniük, hogy fiaikból műveltlelkű és -szívű, a külföldön becsülettel felléphető, hazájuk dolgaiban jártas, királyunkhoz hív, a politikai helyzetünket józanon felfogó, honunkat melegen szerető hasznos polgárokat képezzenek, – tökéletesen alkalmasakat arra, hogy a hazai állapotokban voltaképpen, és hathatósan gyakorolják azt a befolyási részt, mely polgári helyzetükhöz a törvény által kapcsolva van. Ezen főcélban kell magyar ifjak nevelésében minden törekvésünknek összpontosulni.” (Dessewffy, 1887. 324. o.)

Dessewffy 1835-ben szerkesztett *oktatási tervzetét* 9–14 éves korú fiúknak szánta, akik 9 éves korukra már beszélnek magyarul, németül és franciául, helyesen írnak és jól számolnak. 9 éves kor után az oktatásban a fő hangsúlyt a nyelvekre kell helyezni, fő-

ként a latinra (közjogi szempontból) és a magyarra. A 9-től 14 éves korig terjedő képzésben a természettudományoknak is helyet kell kapniuk. Nagy hangsúlyt fektet a gróf továbbá az önművelés igényének kialakítására a gyermekekben, valamint a vallásos nevelésre. Az utóbbi során a pozitív vallás és a Rousseau-i vallásos szentimentalizmus szellemének sajátos ötvöztetését ajánlja.⁴ Az erkölcsi nevelés egyik sarkpontját a helyes szexuális pedagógiában látta. E szerint az a fontos, hogy a fiú tudjon önuralmat gyakorolni, s ennek alapját a nemi felvilágosításban – ami az apa vagy az orvos feladata – határozta meg. Ennek időpontját természetesen a fiú egyéni fejlettsége, testi és szellemi érettsége, vagy konkrét eset szabja meg. A szerző különös gondot fordított a test nevelésére, tornára, táncra, lovaglásra, úszásra, de a túlzások elkerülése mellett. A szünidei utazásokat bel- és külföldön egyaránt ajánlotta, mint ahogy a rajz- és zeneoktatást is szükségesnek tekintette, bár az utóbbit főleg azoknak, akik tehetségesek voltak ezen a téren. Az alapképzést 14 éves kor után már a szakszerű oktatásnak kell felváltania. Ekkor két-három év nyilvános iskoláztatás, gazdasági-technológiai képzés, esetleg műegyetem látogatása ajánlatos. Erre az időszakra már nem készített részletes tervezetet, de kihangsúlyozta, hogy a tanulmányok körét ekkor már a pályaválasztás szempontjainak kell meghatározni. A diplomáciai pályára készülőknek főként nyelveket, az európai államok történetét és államjogi tanulmányokat ajánl, a leendő katonákat rögtön a katonai akadémiára irányítja, a későbbi polgári tisztviselőknek pedig néhány év nyilvános iskola után alapos jogi, statisztikai, és nemzetgazdasági stúdiumokat javall.

A reformkorban nemcsak a férfiak neveltetését illette hangos kritika. Egymást érték a magyarországi intézményes női nevelés hiányát felháborodottan kifogásoló tanulmányok és cikkek. 1845–46 folyamán a *Pesti Hírlap* és a *Honderü* hasábjain is több írás jelenik meg (Teleki, 1845; Karacs, 1846), amelyek a nők, ill. a főrendű nők nevelési fogyatékoságait taglalják, és a nemzeti szellemű nevelés bevezetését hangsúlyozzák (Fáy, 1841). Az arisztokrata hölgyek neveltetésének bemutatására egy későbbi tanulmány vállalkozik.

Összegzés

Jelen munkában az arisztokrácia mint társadalmi csoport társadalomtörténeti fogalom meghatározását, valamint a főúri magánnevelés és fogyatékoságainak bemutatását tűztük ki célul. A kutatás ezen részének lezárásához a szekunder irodalom feldolgozásán túl a néhol vázaltszerű tartalom kiegészítéséhez alapos levéltári kutatómunka szükségeltetik, amit jelen vizsgálat analógiájára a főrendű nők neveltetésére vonatkozó fejezet elkészítése követ. A kutatás következő lépéseként azt vizsgáljuk, milyen európai hatások érvényesültek a neveltetésben a korabeli Magyarországon, miként váltak ezek célkitűzések-

⁴ Dessewffy vallásos nevelésének alapjait e szerint a következők alkotják:

1. A katekizmus rövid kivonata
2. Rousseau: Isten létéről való elmélkedés
3. De La Mennai könyve: „Sur l'indifférence en matière de religion”
4. Chateaubriand: „Genie du Christianisme”

ké, elsősorban a német szellemi hatásokra (felvilágosodás, filantrópizmus, neohumanizmus) koncentráva. Választ keresünk továbbá arra a kérdésre is, hogy milyen kritériumok alapján választottak nevelőt az arisztokrata családok. Ezt egy általános reformkori kép megrajzolása követi, majd a műveltségterületek (olvasmányok, színház, könyvtárak), és azon kulturális szerepek (színház, kaszinók, könyvtárak, olvasótermek, olvasóegyletek, képtárak, zöldbe való kirándulások, új vadászati szokások, lovak meghonosítása, fürdőhelyek látogatása, stb.) vizsgálata következhet, melyek során az arisztokrácia közvetítésével új, polgári szokások honosodtak meg hazánkban. A kutatás során az arisztokrácián belül elkülönített csoportok összehasonlítását és európai kitekintést tervezünk.

Irodalom

- Bibó István (1994): Elit és szociális érzék. In: *Demokratikus Magyarország*. Válogatás Bibó István tanulmányaiból. Budapest: Magvető.
- Bölköny József (1981): Arisztokraták, arisztokraták. *História*, 4. sz. 31–33.
- Deák Farkas (1881): *Gróf Teleki Domokos emlékezete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Dessewffy Aurél (1887): *Gróf Dessewffy Aurél összes művei*. Sajtó alá rend., életrajzzal és jegyz. kísérte Ferenczy József. Méhner V., Budapest. 322.
- Fáy András (1841): *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztességes karuak' lánykaira*. Trattner-Károlyi, Pest.
- Fehér Katalin (1999): *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Eötvös J. Kvk, Budapest.
- Fényes Elek (1842): *Magyarország statisztikája*. Trattner, Pest. 702.
- Gróf Festetics György (1799): *Fiam nevelését tárgyazó planum*.
- Gr. Lónyay Menyhért életrajzi töredéke. *Budapesti Szemle* 1885/102. szám 337–356.
- Hegedűs C. Lajos (1878): *A Theresianum s magyar alapítványai történetéhez*. In: Századok 1878/12. sz.
- Herzlich Claudia (1875): *Önismeret: Döblingi kéziratából. Írta Széchenyi István*. Athenaeum, Budapest.
- Jókai Etelke (1888): *Emlékek báró Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből*. Athenaeum, Budapest.
- Karacs Teréz (1846): *Visszhang a magyar főrendű nők neveltetése ügyében emelt szózatra*. Honderü, 1846. 1. (Tóth István álnév alatt).
- Kendi Mária (1984): *Splény Béla emlékiratai*. Magvető, Budapest. 13.
- Koós Ferenc (1971): *Életem és emlékeim 1828–1890*. 1890. 1. köt. Kriterion, Bukarest.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei: 1777–1848*. Budapest: Kir. M. Egyet. Ny.
- Lakatos Ernő (1942): *A magyar politikai vezetőség: 1848–1940: Társadalomtörténeti tanulmány*, Budapest.
- Makkai László (1985): Esterházy Miklós küzdelme a rendi reformokért. In: *Magyarország története III/1. kötet*. (Szerk.: R. Várkonyi Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest 898–900.
- Mályusz Elemér (1923): A reformkor nemzedéke. *Századok*, 57. 1–6. sz. 17–75.
- Marcziányi György (1886): *Nemesség: kézi könyv nemesi ügyekben*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Nagy Iván (1857): *1987–1988 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Reprint kiadás. Helikon, Budapest.
- Oltványi Ambrus (1982, szerk.): *Széchenyi István. Napló*. Gondolat, Budapest.

A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében

- Paget, John (1987): *Magyarország és Erdély*. Vál., szerk., a szó- és névmagyarzatokat és a tanulmányt írta Maller Sándor. Helikon (Békéscsaba: Kner), Budapest.
- P. Szathmáry Károly (1884): *Emlékeim*. Budapest.
- Podmaniczky Frigyes (1984): *Egy régi gavallér emlékei*. Válogatás a Naplótöredékekből, 1824–1887. Vál., szerk., a jegyzeteket és az utószót írta Steinert Ágota. Helikon (Gyomaendrőd: Kner), Budapest.
- Szabó Dezső (1928): *A herceg Festetics család története*. Franklin, Budapest.
- Szerencs János (1885): *Magyarország és Társországainak főrendei*. Budapest.
- Takács Mária (1909): *Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830–1847*. Budapest.
- Teleki Blanka (1845): *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében*. Pesti Hírlap, dec. 9. 587. sz.
- Teleki László (1796): *Gr. Teleki László tanácsadása a nevelésről*. Kézirat.
- Teleki József (1818): *Gyermekeim neveléséről való gondolataim*. *Erdélyi Múzeum*, **10**. 181–190.
- Váczy János (1920): *Báró Wesselényi Miklós ifjúkora*. *Századok*, 44. sz.
- Viszota Gyula (1894): *Gr. Széchenyi István a gymnasiumban*. *Századok*.
- Wertheimer Ede (1910–1913): *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. MTA, Budapest.
- Zichy Antal – Majláth Béla (1887–1896, vál.): *Gróf Széchenyi István munkái*. Athenaeum, Budapest.
- Zimányi Vera (1985): *Osztályerőviszonyok a század végén*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története III/1. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 391.

ABSTRACT

IRÉN VIRÁG: THE EDUCATION OF HUNGARIAN ARISTOCRACY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY: THE TESTIMONY OF SOURCES

The aims of the present work are twofold. First, a definition of the concept of aristocracy as a social group is given from the aspect of social history, with a comparison of the groups distinguished within the aristocracy. Second, the private education of the sons of the aristocracy is outlined, along with its shortcomings. A thorough archival research complements the conclusions of the secondary sources reviewed. The European influences in 19th century Hungarian education are identified and the process through which these became objectives is revealed, primarily concentrating on German intellectual trends (Enlightenment, philanthropy, neo-humanism). The criteria by which aristocratic families chose their tutors are also identified.

Magyar Pedagógia, **104**. Number 1. 77–93. (2004)

Levelezési cím / Address for correspondence: Virág Irén, EKF Német Nyelv és Irodalom Tanszék, H–3300 Eger, Egézségház u. 4.

Függelék

Nézzük meg az e klasszifikálás alapján az *első csoportba* tartozó *Esterházy* család házasságait 1800-1848 között! A hercegi ágon egy *Thurn und Taxis* lányt találunk, a grófi ágon a következő nevek szerepelnek a házastársak között: *Plettenberg-Mietingen*, *Lobkowitz*, *Metternich*, *Beobrazov*, *Trubeckoj*, *Tyengoborszkij*, *Schopping* (csupa határon túli arisztokrata), *Károlyi*, *Perényi* és egy *Esterházy* oldalág. A cseklézi szintén grófi ág a báró *Mannsdorf*, *Rüdiger*, gr. *Praschma*, *Schröfft-Mausberg*, *Rohan-Chabot* és *Don Ruspoli* családokkal házasodik külföldről, a *Lo-Presti* indigéna családdal belföldről, a nemzeti *Viczay*, *Orczy*, *Batthyány*, *Haller* családokkal. A *Festetich*ek házasságai 1800–1848-ig a következő családokkal történnek: *Hohenzollen-Hechingen*, *Württemberg*, br. *Bourget*, *Wolkensperg*, *Trauttenberg*, *Ludwigsdorf*, *Raczinsky*, br. *Kaiserstein*, br. *Kotz*, *Mondbach* és *Miremont* családokkal külföldről, az indigénák között a *Lamberg*, *Beckers*, *Auersperg*, *Wenckheim* neveket olvashatjuk, a hazai dinasztiák közül pedig a *Széchenyi*, *Erdődy*, *Almásy*, *Barkóczy*, *Zichy*, *Sándor*, *Batthyány*, *Vécsey*, *Nákó* családok, de oldalágon találunk házasságot a *Czindery* és *Földváry* köznemes családokkal is. Szintén e csoport tagjai a *Pálffy* család. Külföldiekkel kötött házasságaik között a reformkorban a gr. *Hohenfeld*, *Jablonowsky*, *Kaunitz-Rittberg*, *Rossi*, *Schönfeld*, gr. *Schaffgotsche*, az indigénák között a *Königsegg* és a nemzeti családokkal kötött házasságok között a *Zichy*, *Dőry*, *Csáky*, *Erdődy* családneveket találhatjuk. A *Széchenyi* család házasságai között a *Clam-Gallas*, *Wurmbrand*, *Meade*, *Seilern* külföldi családok, és a *Batthyány* nemzeti család szerepel a reformkorban. A *Batthyányok* a reformkorban az *Ahrenfeld*, *Thurn und Taxis*, *Stillfried-Rattonitz*, br. *Dumont*, *Apranyin* külföldi családokkal és az *Erdődy*, *Zichy*, *Batthyány*, *Széchenyi*, *Almásy*, *Festetich*, *Orczy*, *Lónyay*, *Nádasdy* nemzeti családokkal kötöttek házasságot.

A felsorolás alapján úgy tűnik, hogy a dunántúli dúsgazdag mágnások sem minden esetben házasodtak külföldről, bár a túlsúly szembetűnő. Amennyiben nem külföldről házasodnak, igyekeznek hasonló társadalmi elismertségű családokból párt választani. *Lakatos Ernő* kategorikus kijelentését, miszerint ez a csoport teljesen zárt volt alsóbb társadalmi osztályok felé, azonban megcáfolni látszik a *Festetich* család házasságaiban előforduló két köznemes család.

Nézzünk most nem dunántúli, azaz *Lakatos* kategóriái szerint a *második csoportba* sorolható családokat! *Károlyiak* a gr. *Dillon*, *Kaunitz-Rittberg*, *Trautmannsdorf* családokkal házasodtak külföldről, az indigénák közül a *Königsegg*, a nemzeti családok közül pedig a *Sztáray*, *Zichy*, *Esterházy*, *Pálffy*, sőt az erdélyi *Kornis* család neve található a házastársak között. A *Sztárayok* házasságai között a tárgyalt korban külföldi családok nem találunk, az indigénák közül a *Brudern*, a *Waldstein*, a nemzeti családok közül a *Splény*, *Csáky*, *Károlyi*, *Apponyi*, *Batthyányi*, *Zichy*, *Török*, *Klobusiczky* és *Vécsey* családdal kötöttek házasságot. A *Csákyok* külföldi házastársai között a *Lazanszky*, *Novinszky*, *Rholl*, *Mayer* nevek szerepelnek, az indigénák között a *Königsegg* család fordul elő, a magyar családokat pedig a *Rhédey*, *Pálffy*, *Dessewffy*, *Vécsey*, *Hunyady*, *Csáky*, *Klobusiczky*, *Máriássy* és gr. *Esterházy* nevek képviselik. A *Révay* család esetében a *Schaffgotsche*, *Sedniczky* külföldi és a *Keglevich*, *Török*, *Révay*, *Semsey*, *Nyáry*, *Szirmay*, *Tajnay*, *Pongrácz* hazai családok tagjai a házastársak.

Hogy ha megnézzük a *harmadik kategóriába* sorolt erdélyi családokat, a *Bethlen* család esetében a következőket találjuk: a *Bánffy*, br. *Domokos*, gr. *Toroczky*, *Teleki*, br. *Huszár*, *Béldy*, *Wesselényi*, *Toldalaghy*, *Gyulay*, *Haller*, *Mikó* családokat és egy *Bethlen* oldalágot, de egy királyságbeli nevet is, a *Pejáchevichet*. A *Jósikák* házasságai között is előfordul egy királyságbeli házastárs, egy *Podmaniczky*. A *Bornemissza* családnál a *Jósika*, *Katona*, *Mikes*, *Haller* családokat találjuk, a *Béldy* családnál pedig a br. *Szentkereszti*, *Toroczky*, *Bethlen*, *Bruckenthal* családokból, tehát kizárólag Erdélyből jöttek a házastársak.

Mindezek az adatok alátámasztani látszanak *Lakatos Ernő* osztályozását, nem elhanyagolható azonban, hogy több arisztokrata család mennyire nyitott a köznemesség felé. A *Podmaniczky* család házasságai között a *Keglevich*, *Teleki*, *Jósika* rokonság mellett túlnyomóan köznemesi neveket olvashatunk: *Kosztolányi*, *Sréter*, *OsztroLuczky*, *Koppély*, *Illésy*, *Radvánszky*. A már említett *Reviczkyek* házastársai között egyetlen arisztokratát

A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében

sem találunk. A családfán *Turánszki, Zerdahelyi, Kelemény, Juricskay, Zmeskal* és az ismertebb *Kállay* nevek olvashatók.

Még egyszer hangsúlyozandó tehát, hogy az arisztokrácia nem teljesen hermetikusan elzárt réteg a többi társadalmi osztály felé, mint ahogy *Lakatos Ernő* leszögezte. Nézetei még egy ponton meglehetősen elgondolkodtatóak. Ő ugyanis a cím szerint elkülönített bárókat tekinti nyitott csoportnak a köznemesség felé, holott a gróf *Majláth*, a gr. *Dessewffy* vagy a gr. *Niczky* családok házasságaiban is előfordulnak köznemesi házasságok. Ráadásul arisztokratának már eleve csak azt tekintik, aki közjogi alapon az, tehát személyes meghívást kap az országgyűlésbe, mint mágnás. Így azonban kimaradnak például az *Esterházyak* nem indigéna, de egyértelműen külföldi arisztokrata házasságai, vagy az olyan indigénák, akik szavazati jogot nem kaptak az országgyűlésen.⁵

⁵ Erre való kimutatások: Szerencs János: *Magyarország és Társországainak főrendei*. Budapest, 1885.